

Venäläisperäiset sanat ja niiden merkityksen kehitys Pohjois-Karjalan murteessa

AIMO TURUNEN

Pohjois-Karjala on vuosisatojen kuluessa saanut monella tavalla kokea idän vaikutusta. Ennen karjalaista asutusta siellä on asunut lappalaista väestöä, joka on jättänyt pysyvät jälkensä maakunnan paikannimistöön. T. I. Itkonen on maininnut Ilomantsista nimet *Jänkä* ja *Jängänsaari*, *Kuuksenlahti*, *Kuuksensuo*, *Kuuksenvaara*, *Kuuksonniemi*, asiakirjoissa jo v. 1589 Kuxen wahra, Kuxan wara, v. 1618 Kuxenwara; *Kätkäjärvi* (järvi, jossa on runsaasti vedenpinnan yläpuolelle kohoavia kiviä), *Nälmänjoki*, *-lahti*, *-niemi*, *-saari*, *Mujehoulu*, asiakirjoissa v. 1589 Oulus Jerffui, *Sonkaja*, v. 1589 Songa; *Vuotsa*, *Vuotsansalo*. Edelleen hänellä on pitäjännimi *Eno*, asiakirjoissa kylännimenä v. 1589, 1614 ja v. 1618 Enosalmi vthi Pielisiäki. Pohjoisempaa T.I. Itkosella on nimi *Liekka*, v. 1589 Lexa Cap (kappeli), *Nuuksunlampi*, *Nälmönjärvi*, Juuan alueelta *Vuokko*, *Vuokkojärvi* jne. (1948 a 104, 105, 1948 b 521–525). Runsaimmin lappalaisnimistöä, josta tässä on mainittu esimerkkejä, on sillä vesistöalueella, joka ulottuu Ilomantsin kaakkoiskulmalta Koitajoen ja Koitereen kautta Pieliselle. Tähän liittyvät myös suomenkieliset Lappi- ja Lappi-alkuiset nimet, esim. Koitereen rannalla Lapinniemi.

Lappalaisten jäljissä tuli Laatokan pohjoispuolisille alueille karjalaista väestöä, joka puhui likimain samaa karjalaa kuin se, jota on käytetty ja yhäkin käytetään Ilomantsin eräissä itäkylissä ja jonka alue jatkuu Itä-Karjalassa Paateneen ja Porajärven suunnalla. Lähes sama murre elää yhä myös Kalininin piirikunnassa ent. Tverin alueella. Novgorodin valtapiirissä nämä Laatokan alueella Käkisalmen lääniin kuuluneet karjalaiset omaksuivat ortodoksisen uskon ja omaksuivat sen mukana saman henkilönnimistön kuin venäläiset uskonveljensä. Kun henkilöiden ristimänimet puolestaan tulivat usein sukunimien ja paikannimien perusteiksi, sai suurelta osalta koko Käkisalmen lääni ortodoksis-karjalaista luonnetta. Tällaisena tilanne pysyi siihen saakka, kunnes lääni Stolbovan rauhassa v. 1617 liitettiin Ruotsiin. Jo sitä ennen, sodan aikana, väestöä oli paennut Venäjälle, mutta rauhan tul-

tua muuttoliike kiihtyi. Ankan verotuksen ja luterilaisten harjoittaman uskonsorron vuoksi tuhannet perheet jättivät kotiseutunsa ja siirtyivät rajan taakse. Muuttoliike oli alkuna Tverin karjalaisasutukselle. Suomeen autoiksi jääneet tilat saivat uutta asutusta varsinkin Savosta, lännestä ja pohjoisesta. Eräille paikoille jäi kuitenkin ortodoksisia perhekuntia, ja niiden perua ovat maakunnan ortodoksisarekkeet, mm. Liperin Taipale, Kontiolahden Paihola, Enon Kuusjärvi ja Löytöjärvi sekä Tohmajärven Petravaara. Asutuksen vaihtuminen muutti perusteellisesti maakuntaa. Ihmiset lähtivät, paikat ja niiden nimet jäivät. Ortodoksista väestöä oli ollut myös Pohjois-Karjalan ulkopuolisilla alueilla, Savossa ja Pohjanmaalla. Viljo Nissilä (1975: 133, 156; 1978: 161–163 ym.) on esittänyt ortodoksinimistöä varsin tarkkoja tietoja. Karjalaiseen *Kopo(i)*, *Kopia*, *Kopio*, *Kuopio* -nimeen, ven. Prokofij, Prokopij ja kreik. Prokopios, pohjautuvat hänen mukaansa nimet *Koponen*, *Kopola*, *Kopokka* ja *Kopponen* sekä liperiläinen paikannimi *Kopomäki* ja asiakirjojen *Koponitsa*. Karjalainen *Voloti*, *Vola* -nimi, joka perustuu venäläiseen Volodja, Vladimir -nimeen, on ollut lähtökohtana sukunimelle *Volotinen* samoin kuin ilomantsilaiselle paikannimelle *Volotti*. Ortodoksisiin henkilönnimiin perustuvia paikannimiä tavataan luterilaisessa Pohjois-Karjalassa laskelmieni mukaan n. 150. Tohmajärven *Ontronlahden* nimi pohjautuu Ontrei-nimeen, *Jouhkola* Jouhki- tai Jouhkoi-nimeen. Ortodoksisperäisiä ovat Kiteen *Miino* ja *Miinoonsalmi* sekä *Misola*, ilomantsilaiset *Parissavaara* ja *Moisseenaho*, Liperin *Moisseela* jne. Tällaisten nimien yleisyys maakunnan kaikissa pitäjissä on havainnollisin osoitus vanhasta ortodoksis-karjalaisesta asutuksesta.

Ortodoksisuus toi paikalliseen kieleen myös uskonnollista sanastoa, josta osa on siirtynyt maakunnan uuden väestön murteeseen. Veikko Ruoppila on siitä Kalevalaseuran vuosikirjassa 34 julkaissut ansiokkaan tutkimuksen. Ruoppila yhtyy siinä aikaisempien tutkijain käsitykseen, että vanhimpiin kristillisiin lainoihimme kuuluvat *pakana*, *pappi* ja *risti* lienevät erillisiä, ennen itse kristinuskon saapumista kulkeutuneita sanalainoja. Eräiden itäkarjalaisten murteiden mukaan Ruoppila pitää korkeimman olennon vanhana nimityksenä venäjältä lainattua sanaa *bohu*, ven. bog, joka esiintyy *p*-alkuisena myös Pohjois-Karjalan murteessa, ei kuitenkaan 'jumalan' merkityksessä vaan tarkoittamassa sairauksien parantamiseen kykenevää tietäjää.

Ven. *bes*-sanaan pohjautuu 'paholaisen' nimitys *piessa*, josta on myös johdokset *piessahinen*, *piessalainen*, *piessatti*. Sanasta on esiintymiä pohjalismurteissa saakka.

Ortodoksisen kyläkirkon ja rukoushuoneen nimi on venäjäksi *tšasovn'a*. Nimitys tunnetaan eri puolilla Suomea, ja mm. paikannimissä se on Pohjois-Karjalassa muistona ortodoksisen asutuksen kaudelta. Kiihtelysvaaran Hei-

nävaarassa on *Siässynän kallio*, Keskijärvellä *Siässynän niemi*, Juuassa *Siässynän apaja*. Sanalla on myös arkista käyttöä: 'hatara huone' (Utaj), 'pieni huone', 'koppava nainen' (PieV). Ortodoksisuuden päästyä itsenäisyytemme alkuvuosikymmeninä etääntymään sanan merkitys luterilaisilla alueilla, ennen kaikkea Savossa ja Pohjanmaalla väljeni, kunnes se rajakarjalaisen siirtoväen mukana on monin paikoin jälleen täsmentynyt. Ortodoksinen kirkko on rakennuttanut tšasounia uskolaistensa asuinseuduille.

Luostarilaitoksella on idän kirkossa aina ollut painava merkityksensä sekä hengellisessä työssä että kulttuuritoiminnassa. Tämä näkyy myös kielessä. Alan sanastoon kuuluu joukko alkuaan kansainvälisiä, venäjän kielestä karjalaan omaksuttuja ilmauksia, jotka ovat Pohjois-Karjalassa saaneet murteenmukaisia muotoja ja monissa tapauksissa merkitykseltään loitontuneet alkuperäisestä käytöstään. Ven. *monastyr* 'luostari' on merkitty Pohjois-Karjalasta takavokaalisenä: Ilo Eno *monasteř*, PieJ Juuk *monasteri*. Sannalle ei ole mistään ilmoitettu muuta merkitystä, eikä sen rinnalla liioin esiinny läntistä luostari-sanaa, jota ortodoksinen kirkko nykyisin virallises-tikin käyttää. Luostarikammio, ven. *kel'ja*, jota käytetään myös erakkoma-jan merkityksessä, on nykyiselle Pohjois-Karjalalle pelkkää kirjatietoa. Nirvi on Kiihtelysvaarasta merkinnyt sanan täysin maallistuneena: *kel'ja*, esim. *tu-van kel'ja kuj jäi Mäikille; iso uunin kel'ja* iso uuni, suuri. Sanasta on pejora-tiivissävyisiä merkintöjä mm. Pohjois-Savon eri pitäjistä ja Luoteis-Laato-kan alueelta (Ruoppila 1954: 156–157). Kun sana *kel'ja*, karj. *kel'l'a* on äänteellisesti lähellä *kello*-sanaa, voisi hyvinkin Ilomantsin Vuotsansalon Kellovaara olla alkuaan Keljavaara, kun seudulla kansantiedon mukaan on aikanaan asustanut erakkomunkkeja.

Munkki on venäjäksi *monah* ja nunna *monašenka*, karj. *manoaha*, *manaha*, Salmi *manuahku* ja *manuahku* 'munkki', Aunuksenlinna *manoašiņku* 'nunna'. Karjalasta on merkitty myös muotoja *monakka*, *monakko* 'munkki'. Sanan alkuperäinen kirkollinen merkitys Pohjois-Karjalan murteesta on kuitenkin kadonnut ja kuvallinen merkitys päässyt vallitsevaksi: Kiiht Nirvi *manahka* s. *Heleppoinen manahka* pienikasvuinen henkilö. Lapsesta: *vielähän se on meijännim manahka tiällä*. Todennäköisesti samaan sanueeseen kuuluvat Kiihtelysvaarasta mainitut *mankara*, *tyttömankara*, *poijjam mankara*, *mankki* pieni lapsi ja sen synonyymi *marahka*, jotka osittain voivat selittyä myös deskriptiivi-ilmauksisiksi. Siirtyminen johdostyypistä tai äännevariantista toiseen on näissä sanoissa ollut tavallista.

Venäjän 'nunnaa' merkitsevästä monašenka-sanasta tai sen suomen kielen murteisiin mukautuneista muodoista en ole havainnut merkintöjä. Sen si-jaan on etenkin nunnista puhuttaessa käytetty sanaa, joka nykysuomessa kuuluisi *sirnitsa*, ven. *tšernets*, *tšernitsa* 'munkki' tai 'nunna', alk. 'musta-

kaapuinen olento'. Sanasta on sekä kirjallisia tietoja että murremerkintöjä yli sadan vuoden ajalta. V. 1859 ilmestyneessä A. J. Europaeuksen kirjassa Karjalan ajantiedot s. 18 on maininta sirnihta (= munkki) Iljasta, joka taisteli pakanallista menoa vastaan. Lönnrotin sanakirjassa selitetään *sirnitsa* sanoin 'svartklädd person, munk, nunna'. Gananderin sanakirjassa (1786–87) sanalla on jo kuvallisia merkityksiä: *sirnitza* 'et magert wäxande barn; får, kalf som ej wil trifwas'; erikseen Gananderilla on sana *zirnitsa*, jonka selityksenä on pienten lasten lisäksi myös 'pieni sato, vähäinen kasvilisuus'. Suomen nykymurteissa sana on harvinainen, mutta siitä on kuitenkin eri murrealueilta merkintöjä: A. V. Koskimiehellä on Kuusamosta maininta: »*Ethän niin joutavan sirnihta liene ettet vatieraa* [ven. murt. *fatera*] *ota.*» Nilsiässä *sirnikka* on 'pirteä lapsi'. Varpaisjärven *sirnihtä* ja Kuopion mlk:n *sirnikka* on 'huono halkosaha'. Ruoppila on sanasta todennutkin: »— — vapaalle jalalle päässyt sana, jolla on ollut vain kuvaannollista käyttöä, on omaksuttu sopivaa nimitystä vailla olevalle esineelle.» (1954: 158–159.)

Ortodoksiseen hartauselämään kuuluvia, mutta etenkin luterilaisella taholla uskonnollisesta käytöstään irtaantuneita ilmauksia ovat monet rukoilemiseen, silmien ristimiseen, syntiin ja synnintuntoon, kuolemaan ja vainajiin liittyvät ilmaukset. Verbi rukoilla on venäjäksi *molit'sja*, rukous *molitva*. Karjalan kielessä sanat ovat *molie*, *malittuo paista* 'rukoilla' ja *malitva*, *malitvo*, *malittu* 'rukous'. Luterilaiset naapurit eivät aina osoita riittävää pietteettiä ortodoksien hartaudenharjoitusta kohtaan. Kun jotakin odottamatonta tapahtuu, enolainen käskää ristimään silmät Melaselkään päin, jotta hämmästeleminen lakkaisi (Melaselkä on Ilomantsissa sijaitseva ortodoksinen kylä). Ruoppila on uskonnollisuudesta etääntymisen todennut, kun on havainnut sanaa käytetyn 'moittimisen, nuhtelemisen' merkityksessä. Osaltaan sanan äänneasu on lähentänyt sitä deskriptiiviverbeihin: Ilo 'puhua epäselvästi, mumisten'.

Vainaja on venäjäksi *pokojnik*, ja tätä sanaa käytetään myös karjalan kielessä, josta vainaja-sana, alk. germaaninen lainasana, kokonaan puuttuu. Karjalassa ja suomessa venäläisperäinen sana on mukautunut paikallisiin murteisiin, esim. Salmi (Pohjanvalo) *pokonniekku*, *pokoinniekku*, Sortavala, Rääk *pokkoiniekka*, Pälk *pokoinniekka*, Lip Kiiht Ilo *pokonniikka*, Kite *pokoniekka*. Sanan levikkiä ja sen eri muotojen suhdetta on Veikko Ruoppila tarkoin pohtinut (1954: 161–162.) Vainajaan ja erityisesti sen hautaan saattamiseen liittyy Pohjois-Karjalassa kuten moniaalla muuallakin kansanuskomuksia, mm. hevosen vastahankaisuutta ja voimattomuutta vainajaa kuljetettaessa. Pokoiniekka eli lyhentyneenä *pokko* tarkoittaa 'pahaa, kamottavaa olentoa'.

Ruoppilan mukaan venäläisperäisistä kirjakielen ulkopuolelle jääneistä kirkollisista sanoista on murteissamme yleisin *räähkä* ~ *reähkä* ~ *riähky* 'synti' (1954: 164–165). Sen laajaan levikkiin on vaikuttanut sen irtaantumien alkuperäisestä uskonnollisesta käytöstä. Tämä muinaisvenäläinen *grêh* tarkoittaa kaikenlaista pahaa ja sopii myös ihmisten haukkumasanaksi.

Pohjois-Karjalan murteessa voi tavata jonkin yhteiskunnallisen ilmauksen, joka tuo viestin kauan sitten eletystä historiallisesta kaudesta. Alkuperäinen merkitys on joutunut unohduksiin, mutta sana säilyy uudessa tehtävässään.

Voivodi oli slaavilaisten maiden arvonimi, jota käytettiin sotapäälliköistä, valituista ruhtinaista ja muista ylhäisistä henkilöistä, ven. *vojevoda*. Kiihtelysvaarasta on Nirvillä merkinnät:

voivotta s. *vòivo/tta*, *-iòita*. *Muav_vòivotta* kuuluisan vahva (mies). *Siin ol' ihav vòivatta* (= oikein vahva) *siinä joukossa*.

maanvoivotta s. *muavvòivotta* kuuluisan vahva. *Tää isäntä Jormanàinej ja Heikki Mujuinen ol' niitä muavvòivotòita*.

väkivoivotta s. hyvin vahva mies.

Atamaani, ven. *ataman*, on merkinnyt kasakkapäällikköä. Sanan olen merkinnyt Ilomantsista muodossa *atamañ* leikissä ylimpänä riehuvasta pojasta. Nirvillä on tämä sana Inkeröismurteiden sanakirjassa muodossa *aittāmāni* s. johtaja, esim. poikasakin. *lākkā* (= kerro, puhu) *kāskā a:īst*. (ISK 23.)

Samalla tavoin kuin nämä tässä mainitut venäläisen hallinnon aikana lainautuneet ilmaukset myös monet muut aikanaan viralliseen järjestelmään kuuluneet sanat ovat säilyneet nykypäiviin saakka, mutta niiden merkitys ja tyyliarvo on madaltunut. Kylä on venäjäksi *derevnja*. Pohjois-Karjalan murteessa sana tunnetaan muodossa *teřrèuna* 'tekopaikka', esim. Nirvi Kiiht *luuittiin tekoteřrèunat* luutien tekopaikat, *viinankèittoteřrèunat* viinankeitto-paikat, *sienensiivuuteřrèunat* sienensiivuupaikat, *lùahtuuteřrèunat* teurastuspaikat. Sanalla on runsaasti vastineita Pohjois-Savon murteissa saakka (Ruoppila 1983: 42–43). Nimityksen kulttuurihistoriallinen merkitys taas käy selville Heikki Kirkisen karjalaista kyläjärjestystä koskevista tutkimuksista (Kirkinen 1963 s. 106 ja 1970: 54, 278). Kylänvanhin oli *starosta*, suom. *taarosta*, *staarosta*, *toarosta*, *stuarosti*, karj. *stoarosta*, veps. *starost*. Kun vanhan karjalaisen kyläjärjestyksen ajoista on ehtinyt kulua lähes neljä vuosisataa, sana on Pohjois-Karjalassa jäänyt vain kuvalliseen käyttöön, (esim. mahtipontista virkamiestä muistettaessa: Juuk »Pastierailoo kum mikä toarasti» (Ruoppila 1983: 44).

Kylää suurempi hallinnollinen ja kirkollinen alue oli keskiajan Venäjällä *pogost*, karj. *pogosta*, aun. *pogostu*, suom. *pokosta*. Nimitystä käytettiin kirkonkylistä, joissa oli suuria kirkollisia kokoontumisia ja joissa pidettiin markkinoita. Pohjois-Karjalan tunnetuin pokosta on ollut Ilomantsi, joka

myös pitäjänä on menneinä vuosisatoina ollut laaja ja merkittävä. Pokostoista on mainintoja jo Pähkinäsaaren rauhaa vanhemmilta ajoilta (Kirkinen 1963: 160). Nykyisin on esim. Ilomantsi tietien tahtoen halunnut elvyttää sanan käyttöä. Vepsän kielessä sana on *a*:llinen, *pagast*, ja vanhoissa runoissa muoto on *paasta*. Lauri Posti on katsonut *a*:llisuuden edustavan vanhempaa kantaa kuin *o*:llisen muodon (1950 a: 128–131; 1950 b: 127–130).

Maaorjuutensa aikana talonpojat maksoivat maanomistajille *aprakaksi* nimitettyä veroa, ven. *obrok* (Kirkinen 1970: 58). Kirkonpalvelijoille, papeille, lukkareille ja suntioille maksettiin myös aprakkaa (Ruoppila 1983: 48). Tästä käytöstään sana on kansanomaistunut. Nirvin mukaan se merkitsee 'luvattua avustusta'. Esimerkit ovat valaisevia: *Nyt se tuo Martta tul' aprakòilleen*, tuli hakemaan vaatteita, joita kauppias oli luvannut antaa. *Nyt se tulloo aprakòilleen*, tuli hakemaan lihaa, jota hänelle oli luvattu avustukseksi. Eukko läksi toiseen kylään taloihin, joista oli tavallisesti saanut kerjuuapua: *läkshän tuás aprakòilleen*. Köyhän lukkarin vaimo ja lapset kävivät kerjuulla: *kohtahan ne tuás ne lukkarij jòukot aprakòillaan kävellööt*. Loiseukko ei lähde talosta, ennen kuin on saanut tavanmukaisen antipalan: *se èi muutel lähep pòis ennen kun sen aprakkasas sai*. (Nirvi 1974: 57.)

Viranomaisille suoritettiin myös päivätöitä, joista käytettiin venäjän kielestä lainattua nimitystä *possakat* (Aarni II s. 61).

Venäläiseen virkakieleen kuuluu saha *kazna*, esim. *gosudarstvennaja kazna* 'valtion kassa, rahavarat'. 'Varastoa, säilöä, säästöä' merkitsevänä sanana se on yleinen, esim. Kiiht *Se* (kärppä) *minkä suapi, se kantaa, se kantaa ommaan kasnaasak. Hällä om pikkisen* (viinan) *kasnoo*. Samaan sanueeseen kuuluu verbi *kasnàutuu(k)* 'keräytyä'. Vaikka mies jätti tupakanpolton, ei rahatalous parantunut: *èi òus sen enempee kasnautunna kukkaåroon. Tällä kerioo niitä suutaårtötä kasnaatu*. (Nirvi 1976: 523.) Inkerissä ja Kannaksella 1. tavun *a* on pitkä: *kaazna, koasna*.

Lainkäytössä ja oikeudenhoidossa on Venäjällä ollut Suomesta poikkeavaa käytäntöä, joka ilmenee myös kielessä. Tuomioistuin on *sud*, tuomitseminen ilmaistaan sanalla *sudit'* ja tuomari on *sud'ja*, mitä sanaa suomessa vastaa *suntio*, *suntia* 'kirkonpalvelija'. Sanalla ei suomen kielessä ole pejoratiivisia merkityksiä, ks. esim. SKES 1109. Venäjällä ratkaisi viime vuosisadalla vähäiset riita-asiat rauhantuomari, *mirovoi sudja*, jollaisia oli sota-aikana myös miehitetyssä Itä-Karjalassa.

Laki on venäjäksi *zakon*. Suomessa sanaa vastaa *saakkuna*, Pohjois-Karjalan murteessa *suakkuna*, yleisimmältä merkitykseltään 'tarina, juttu'. Kiihtelysvaarasta on Nirvin merkintä: *Miesjòukko se lompoittel' ihan iltakàuvvet, nii ol' niitä suakkunoita* (REN). Sanaa käytetään kaskunluonteisesta, haus-

kasta jutusta, mutta sillä on myös 'tapauksen, sattuman' merkitys: *Seemmo-nennis suakkuna sattuu jotta pòika on kuoltak käs'siin.*

Venäjän virkakielen sanoja on sana *ukaz*, suom. *ukaasi* 'keisarillinen käs-kykirje, käsky, määräys' (Ruoppila 1983: 55). Sana näyttää olevan Pohjois-Karjalan murteessa harvinainen. Se puuttuu Nirvin sanakirjasta. Venäjältä sana on lainautunut karjalaan, vepsään, vatjaan ja viroon. Saksalaisen tutki-jan Angela Plögerin mukaan (1973: 215) sana on kansainvälinen, ja siihen viittavat myös SKES:n tiedot. Suomen murteista on siitä merkitty hajatieto-ja, mutta ei leikillisyyteen eikä pejoratiivisuuteen viittaavia mainintoja. SKES 1524.

Virallinen käyttönsä on venäjässä myös sanalla *zapiska* 'kirjoittaminen, merkitseminen; kirjoitus, muistiinpano; lappu, kirjelappu; kuitti', jolla suo-men itämurteissa ja varsin yleisesti myös länsimurteissa muualla kuin Poh-janmaalla, Peräpohjolassa ja Länsipohjassa on merkitys 'läksytys, kuritus, nuhde, torut', esim. *saada sapiskat*, vrt. karj. *sapiska, zapiska*, aun. *zapisku*.

Hyvin monille Pohjois-Karjalan murteiden pohjoissavolaisista murteista poikkeaville piirteille on vertauskohtansa karjalan kielessä ja etenkin sen eteläkarjalaisissa murteissa, ja siksi niitä on totuttu pitämään vanhoina kar-jalaisuuksina. Kysymys siitä, ovatko yhtäläisyydet tai mitkä niistä vanhaa kieliperintöä vai ovatko ne syntyneet murteiden keskinäisestä vuorovaiku-tuksesta, on askarruttanut monia tutkijoita eikä niitä ole aina helppo rat-kaista. Lisäpulmaksi tulee varsinkin murteiden raja-alueilla eron tekeminen sanojen tunnettavuuden ja käytön välillä. Tätä eroa eivät murrekartatkaan pysty aina ilmaisemaan. Esim. sanat *kassa* 'tukka, palmikko', *kyly* 'sauna' ja *mutso* 'nuorikko' tunnetaan Pohjois-Karjalan savolaisvärisissä murteissa, mutta niitä ei siellä käytetä. Joissakin tapauksissa sanan kuvallinen merkitys on ymmärrettävä, vaikka sanalla on murteessa muu varsinainen merkityk-sensä. Esim. *hirnua* (*hirnuuk*)-sana on Pohjois-Karjalan savolaismurteessa käytössä vain hevosen ääntelystä, mutta aivastelusta puhuttaessa sen pu-heyhteydestä ymmärtää. Ilomantsin rajakarjalaismurteessa on *hirnuo* 'aivas-taa', *hirnakoijja: hirnakoiffsou* 'hirnua' (hevosesta). Viimeksi on Pohjois-Kar-jalan murteen karjalaisuuksia käsitellyt Heikki Leskinen viime vuonna il-mestyneessä Heikki Kirkisen juhlakirjassa Carelia rediviva (1987: 77–95) ja esittänyt siinä monia vastaista tutkimusta hyödyttäviä näkökohtia.

Leskisen luettelo käsittää pääasiallisesti vain kotoisia sanoja. Vierasperäi-sistä sanoista esim. *läsiä* 'sairastaa' -verbi osoittaa, miten laaja-alaisen ja esiintymisalueellaan miltei yksinomaisen käytön vierasperäinen sana voi saada, vaikka se aina tunnetaankin kirjoitettuun kieleen soveltumattomaksi ja siten alatyylin ilmaukseksi (ven. *ležat'*, prees. yks. 3. pers. *ležit* 'maata,

sairastaa', Pohjois-Karj. sav. *lässii(k)*, vrt. myös karj. *lazie*, aun. *läžie*, veps. *l'äžuda* jne. (Leskinen 1987: 77–95.)

Muusa Ojanen, Joensuun yliopiston slavistiikan oppituolin haltija, käsitte- li virkaanastujaisesitelmässään 13. marraskuuta 1986 eräitä suomen kielen ja erityisesti Pohjois-Karjalan venäläisperäisiä ilmauksia. Tämä mielenkiintoi- nen esitelmä on julkaistu viime vuoden Virittäjässä (s. 367–372). Siinä on selitetty mm. jo mainittua *jarmahka* 'riita, meteli' -sanaa, joka on loppuosal- taan mukautunut tp:iin *porohka* 'ruuti', *retohka* 'pahainen reki', *letohka*, esim. *miehen letohka* 'heiveröinen mies'. *Jarmahka*-sanan merkitys on muut- tunut, mutta markkinamelusta äänekkääseen riitelyyn ei ole pitkä matka.

Erityisen kiintoisa on etymologiakirjallisuudessa aikaisemminkin esitetty *sirmakka*-sana. Se on lainautunut venäjään puolan kielen välityksellä saksas- ta. Puol. szarmant Katrynka 'viehättävä Katriina', saks. Scharmante Katha- rine, oli suosittu musiikkikappale, jota 1700-luvulla posetiivarit ahkerasti soittelivat. Siitä on päästy ven. *šarmankaan*, josta on pohjoisvenäläisissä murteissa tultu *sirmakkaan* 'harmonikkaan'. Suomen murteissa tavataan, kuten Muusa Ojanen on huomauttanut, myös muoto *sermakka* ja sitä hie- man pitempi, venäläistä originaalia lähempi *sirmantka*. Aunuksessa sana on joko muodossa *tšermanku* tai *žirmanku*, eteläkarjalassa *žirmanku*. Al- kuaan musiikkikappaletta merkinnyt sana on tässä tapauksessa tullut venä- jässä soittimen nimeksi ja posetiivi puolestaan vaihtunut harmonikaksi. Al- kuaan esim. Suomen Raja-Karjalassa sirmakat olivat pieniä, kaksirivisiä harmonikkoja. Samaa nimeä on sitten käytetty suuremmistakin soittopeleis- tä. Merkityksen muuttumista pejoratiiviseen suuntaan sanassa ei ole tapah- tunut.

Pohjois-Karjalassa on sotien jälkeen otettu kahviloiden, ruokaloiden ja majapaikkojen, vieläpä kioskien ja kauppojen nimiin kielessä käytettyjä ve- näläisiä sanoja, esim. *gostinitsa*, *tsardakka*, *briha*. Muusa Ojanen on aivan oikein nähnyt tässä tavassa karjalaisen omaleimaisuuden tavoittelua. Mielest- äni se on kuitenkin pohjoiskarjalaisuudelle vierasta ja vähintään yhtä kei- notekoista kuin englanninkielisten nimien yletön suosiminen.

Lisätietoja suomen kielen venäläisperäisiin lainasanoihin on tuonut sak- salainen tutkija Angela Plöger v. 1973 julkaisemallaan tutkimuksella *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache* ja sen täydennykseksi v. 1977 ilmestyneellä artikkelilla *Russische Lehnwörter im südostfinnischen Dialekt*. Näihin tutkimuksiin Muusa Ojanen on viitannut. Angela Plöger on esittänyt laskelmia suomen kirja- ja yleiskielen venäläisperäisistä lainasanois- ta ja päätynyt lukuun n. 350, mistä määrästä hieman yli 80 kuuluu vanhem- paan, jo ennen 1100-lukua saatuun lainakerrostumaan (*kuontalo*, *määrä*, *pa- kana*, *pappi* jne.). Myöhemmin saaduissa lainoissa on eri-ikäisiä ilmauksia,

toisia jo käytöstä jääneitä, toisia aktiivisuutensa yhä säilyttäneitä. Merkitykseltään muuttumattomina ovat pysyneet sellaiset sanat kuin *tavara*, *leima*, *lusikka*, *vapaa*, *siisti*, samaten työhön ja tekniikkaan liittyvät termit, esim. metsä- ja uittotyön, malminnoston ja raudanvalmistuksen sanat (*pakra*, *otvota*, *kossa*, *rutnikka* jne.) Eräille tällaisille erikoistermeillekin on olemassa kotoisia rinnakkaissanoja, esim. pakralle *haka*, rutnikalle *kasa*, *läjä*, mutta ammatti-ihmisten piirissä sanoilla on käyttönsä eikä niiden merkityskään ole muutoksille altis. Jokapäiväisessä puheessa ei paljon käytettyjen lainasanojen vierasperäisyyttä edes huomata. Syödään *piiroita* eli *piirakoita*, maistetaan *sultsinoita*, *sottaillaan* hintoja ja raha-ansioita, sivukyliltä käydään *po-kostalla* jne.

Pohjois-Karjalan venäläisperäisten sanojen määrittämisessä on monissa tapauksissa vaikeutena kotoisten ilmausten ja niiden lähelle tulevien vierasperäisten sanojen erottaminen toisistaan, varsinkin jos merkitykset ovat lähellä toisiaan. 'Riitaa' merkitsevän *jarmahka*-sanana synonyymeja ovat *jarmakka*, *jaurakka*, *japrakka* ja *japlakka*. Ven. *hólotnyi* 'kylmä' on äänteellisesti lähellä Pohjois-Karjalan *holakka*, *hojakka*, *holjakka* -sanuetta, jossa on runsaasti deskriptiivis-onomatopoeettista luonnetta, esim. *kylymän holakka* t. *jolakka*, *viluh hojakka*, mutta missä on raja lainailmauksen ja onomatopoeettisen sanan välillä, jää pääteltäväksi.

Suomen kielessä ei ole periaatteellista eroa siinä, mistä vierasperäinen sana on lainattu, idästä, lännestä vai etelästä. Etenkin puhekielen välityksellä saadut lainasanat ovat arkisia, tyyliarvoltaan matalia. Sellaisina ne eivät aina kykene kilpailemaan kotoisten vastineidensa kanssa. Venäläisperäiset lainat ovat tässä suhteessa samassa asemassa kuin ruotsalaisperäisetkin sanat.

LÄHTEET

- Aarni II. Kuopion isänmaall. seuran toimituksia II. Kuopio 1888.
 HAKULINEN, LAURI 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Hki.
 ITKONEN, T. I. 1948 a, b: Suomen lappalaiset I—II. Hki.
 KALIMA, JALO 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. Hki.
 KETTUNEN, LAURI 1930: Suomen murteet II. Murrealueet. Hki.
 KIRKINEN, HEIKKI 1963: Karjala idän kulttuuripiirissä. Hki.
 ——— 1970: Karjala idän ja lännen välissä. Hki.
 ——— 1976: Karjala taistelukenttänä. Karjala idän ja lännen välissä. II. Hki.
 KKS = Karjalan kielen sanakirja I—III. Hki.
 KUJOLA, JUHO 1944: Lyydiläismurteiden sanakirja. Hki.
 KUUSINEN, MARTTI — OLLIKAINEN, VERA 1963: Venäläis-suomalainen sanakirja. Moskova.
 LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Hki.
 ——— 1987: Pohjois-Karjalan murteet — silkkaa savoa vai katoavaa karjalaa. — Carelia rediviva. Juhlakirja professori Heikki Kirkiselle 22. 9. 1987, Joensuu, s. 77—96.

- NIRVI, R. E. 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Hki.
——— 1974–81: Kiihtelysvaaran murteen sanakirja I–X. I–VIII Lappeenranta. IX–X Joensuu.
NISSILÄ, VILJO 1975–76: Suomen Karjalan nimistö. Joensuu. Suomen Karjalan ortodoksinen nimistö. Lappeenranta.
OJANEN, MUUSA 1987: Mitä mielessä, sitä kielessä. Vir. 91. Hki.
POSTI, LAURI 1950: Kaarinan Paaskunta ja Aurajoen suun muinainen kauppa. Kalevalaseuran vuosikirja 30 s. 128–135.
PLÖGER, ANGELA 1973: Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Wiesbaden.
RUOPPILA, VEIKKO 1954: Kreikanuskoisten kirkollista sanastoa. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Porvoo–Helsinki.
——— 1964: Karjalaisia sanoja vanhassa Kalevalassa. Vir. 1968. Hki.
——— 1967: Kalevala ja kansankieli. Vanha Kalevala. Hki.
——— 1983: Venäläisiä lainasanoja yhteiskuntaelämän alalta. Vir. 87.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Hki.
TURUNEN, AIMO 1956: Pohjois-Karjalan murreopas. Hki.
——— 1959: Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. Hki.
VALONEN, NIILLO 1974: Suomen itäraja perinnerajana. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Vaasa.

Über die Lehnwörter russischer Herkunft und ihre Bedeutungs-entwicklung im nordkarelischen Dialekt

AIMO TURUNEN

Die frühesten bekannten Einwohner von Nordkarelien waren Lappen, die in der Hauptsache bereits im Mittelalter vor den Kareliern nach Norden auswichen, die jedoch eine Reihe erhaltene und noch immer gebräuchliche Ortsnamen hinterlassen haben, wie z. B. für die Stadt *Lieksa* am Ufer des Sees Pielinen, das Dorf *Vieki* im Gebiet von Lieksa, das Kirchspiel *Eno*, das Dorf und die Waldgegend von *Vuotsa*, den See *Kätkäjärvi* in Ilomantsi usw. Nach den Lappen gelangten Karelier in die Provinz, deren Dialekt offenbar identisch war mit der Mundart, die in den östlichen Dörfern von Ilomantsi und jenseits der Grenze in der Richtung von Paatene und Porajärvi gesprochen wurde, also eine karelische Mundart, die wiederum in der Hauptsache übereinstimmt mit dem Dialekt des

ehem. Bezirks Tver bzw. der heutigen Bezirkschaft Kalinin.

Unter der Herrschaft von Nowgorod übernahmen die Karelier die katholische Konfession und erhielten ihre Namen nach dem orthodoxen Kalender. Aus den Vornamen wiederum entwickelten sich Familien- und Ortsnamen, z.B. russ. Jefim, karel. Jehki, Familienname Jefimov, Ortsnamen Jehkilä, Jehkinaho. Auf diese Weise sind z. B. folgende Ortsnamen entstanden: in Liperi *Moisseela*, in Kitee *Miinoonsalmi*, in Tohmajärvi *Jouhkola* und wenigstens noch 150 andere in den verschiedenen Teilen der Provinz. Der langwierige Krieg zwischen Rußland und Schweden ging im Jahre 1617 mit dem Frieden von Stolbova zu Ende. In dem Zusammenhang mußte Rußland den Bezirk Käkisalmi, wozu neben

den Regionen am westlichen Ufer des Ladogasees auch Nordkarelien gehörte, an Schweden abtreten. Schweden belegte das neue Gebiet mit harten Steuern und verfolgte die Karelrier wegen ihres orthodoxen Glaubens. Zigtausende Bewohner aus dem Gebiet Käkisalmi flohen nach Rußland; auf die von ihnen verlassenen Höfe kamen Lutheraner aus dem westlicheren Finnland, vor allem aus Savo, zum Teil aber auch aus Südkarelien und Ostbottnien.

Die Bevölkerung wechselte, die Ortsnamen aber blieben; sie bilden denn auch den sichtbarsten Überrest der karelisch-orthodoxen Besiedlung im finnischen Nordkarelien. Es hat sich auch andere Lexik erhalten, vor allem im orthodoxen kirchlichen Bereich und in Form östlicher sozialer Ausdrücke. Veikko Ruoppila hat in verdienstvoller Weise darüber geschrieben (Kalevalaseuran vuosikirja 1954 und Virittäjä 1983), wodurch er die Lehnwortforschungen von J. J. Mikkola und Jalo Kalima ergänzen konnte.

Aimo Turunen behandelt in seinem Aufsatz die Bedeutungsentwicklung der

Wörter in ihrem neuen Umfeld. Die Bezeichnung für die orthodoxe Dorfkirche, *tsasouna*, *säässynä*, hat die Bedeutung 'kleiner, undichter Raum' erhalten, ja sogar 'stolze Frau', *kelja* 'Einödhütte' bezeichnet z. B. in der Verbindung *uunin kelja* einen großen Ofen, *manahka*, *manakka* in der Verbindung *poijan manahka* einen ungestümen Jungen, *sir-nitsa*, *sirnihta* 'Wesen mit schwarzem Umhang, Mönch, Nonne' kann verwendet werden für das heranwachsende Kind, für die schlechte Ernte oder für jede beliebige nicht vorhandene oder unerhebliche Angelegenheit. Mit dem Wort *voivotta*, *muan voivotta* — in den slavischen Ländern *Woiwode* als Bezeichnung für eine angesehene Persönlichkeit, einen Fürst oder Kriegsherrn — wird nunmehr ein Bauer auf dem Lande bezeichnet. Die Bedeutungsentwicklung in den östlichen Lehnwörtern nahm die gleiche Richtung wie auch in den westlichen Lehnwörtern. Die Wörter spiegeln auf ihre Weise die Kultur ihrer Sprachgemeinschaft wider, das religiöse Leben und die gesellschaftlichen Verhältnisse.